

Subjektivitet og subsumtion

Diskussionsteseser

Hartmut Neuendorf

Marx' teori om den reelle subsumtion af arbejdet under kapitalen kan læses på to måder:

a) Den umiddelbare produktionsproces bliver med henblik på kapitalens øgning organiseret således, at dens forudsætninger og betingelser bliver frembragt i en skikkelse, der svarer til dette mål; dvs. at produktionsbetingelserne (h.h.v.-faktorerne) gennem teknificering, organisering samt indsatsen af arbejdskraft bliver formet således, at målet for kapitaløgningen sikres indenfor en bestemt margen, når de omgivende betingelser forandrer sig (markeder, det statslige administrative systems politikker, ect.).

Denne version lader det stå åbent (teoretisk ikke afgjort på forhånd) hvilke følger forandringer i den umiddelbare produktionsproces (f.eks. rationaliseringer i de tre dimensioner: teknik, organisation, arbejdskraftindsats) har for de ramte arbejdskræfter og arbejdsbetingelserne. Fordi det forbliver teoretisk åbent, kalder jeg denne læsemåde af arbejdet reelle subsumtion under kapitalen for en »svag version«.

For tilhængere af denne version¹ er det netop industri- og arbejdsociologiens centrale og også fornemste opgave at undersøge dette virksomheds- og branchespecifikt gennem empirisk forskning. En differentieret, empirisk mange gange afprøvet, sociologisk begrebsanalytik til dette formål, har München'erne med deres industrisociologiske koncept »virksomheden som strategi«.

For Göttingen-tilgangen ligger begrænsningen i Münchentilgangens analytik deri, at de kun formår at få et relevant begreb om den kapitalistiske produktionsproces og dens udviklingstendenser udfra »kapitalperspektivet«. For at analysere følgerne for arbejdet af kapitalistiske rationaliseringstiltag, følger der ofte er ikke-intenderede biprodukter af tekniske og organisatoriske forandringer, er det nødvendigt med kompletteringen med »arbejderper-

1. Dvs. folkene fra München (ISF) med deres tilgang »Virksomheden som strategi«, men også Göttingen-tilgangen« (SOFI) - jeg henholder mig her til Schumann m.fl. karakteristik af sig selv i Værftsundersøgelsen: »Rationalisierung, Krise, Arbeiter«, s. 22.

spektivet« som et separat analyseskridt for den fulde begribelse af den kapitalistiske produktionsvirkelighed. Arbejderperspektivet (der skal begribes i dimensionerne subjektperspektiv og arbejdskraftperspektiv) som separat analyseskridt, følger for Göttingen-tilgangen som forskningsstrategisk konsekvens netop af kapitalens ligegyldighed overfor arbejdet. Hermed menes ikke nogen ubetinget indifferens hos kapitalen overfor virkningerne af dens rationaliseringstiltag på arbejdsbetingelserne og overvindelsen af disse betingelser gennem arbejderne, men tesen om de to analyseperspektiver, der kompletterer hinanden, implicerer nødvendigvis zoner af indifferens indenfor hvilke, der netop ud fra arbejderperspektivet består spillerum for politisk gennemførlige »mod«foranstaltninger.

b) Den anden måde at læse Marx' teori om den reelle subsumtion på repræsenteres af Frankfurtertilgangen. Først vil jeg kort komme med nogle generelle kommentarer til denne tilgang med udgangspunkt i Computerstudiet² og derefter nogle bemærkninger til den foranstående artikel af Rudi Schmiede.

Frankfurterkonceptionen om en værditeoretisk funderet tidsøkonomi og dens indvirkninger på teknificeringen og reorganisationen af arbejdsprocesser, ser jeg som en yderst frugtbar ansats til teoretisk bestemmelse af logikken i rationaliseringsprocesser i kapitalistiske foretagender. Dens forklaringskraft bliver dog overdrevet, når der af logikken i tidsøkonomisk rationalisering af arbejdsprocesser afledes den tese, at den fremadskridende reelle subsumtion af arbejdet under kapitalen fører til en fremadskridende abstraktificering af arbejdet.

De værditeoretiske kategorier, som er centrale for en forståelse af tidsøkonomien i den kapitalistiske produktionsproces, en forståelse som reviderer Sohn-Rethel, gør det nærliggende alene på grund af den teoretiske konsistens at forbinde abstrakt arbejde som værdiens basis og kilde med abstrakt arbejde i stofflig betydning som konsekvens af arbejdets reelle subsumtion under kapitalen. Det kapitalistisk bestemte arbejdes væsen (nemlig: at være abstrakt, værdi- og merværdisættende arbejde) må nemlig efter god dialektisk forståelse også fremtræde reelt. Men netop denne af Marx foretagne, og i frankfurteransatsen reproducerede, ligesætning fører til falske teoretiske entydninger (nemlig tesen om den tiltagende abstraktificering), som præcis ikke kan opløse ambivalenserne i de reale udviklingsprocesser (deling, samfundsmæssiggørelse og strukturel økonomisering af

2. G. Brandt, m.fl.: Computer und Arbeitsprozess. Frankfurt a.M. 1978 (Campus Verlag).

arbejdsprocesser) på en adækvat måde. For at bringe det på en paradox lydende formel: Frankfurter-ansatsen er i sin begrebslig-teoretiske klædning stadig for ortodox marxistisk, til indholdsmæssigt-empirisk at kunne realisere en virkelig marxistisk »arbejdets politiske økonomi«. Den værditeoretiske begrundelsestvang fører nemlig til, altid samtidig også at se fremtrædelsesformer for en fremadskridende abstraktificering af arbejdet i resultaterne af reorganiseringen af arbejdsprocesser efter tidsøkonomiske kriterier - særlig i sammenhæng med indføring af EDB-systemer.

Da tesen om den tiltagende abstraktificering af arbejdet imidlertid ikke ses som en altid på forhånd afgjort teoretisk tautologi, men som et analytisk koncept til at undersøge empiriske udviklingstendenser i struktureringen af arbejdet i den kapitalistiske produktionsproces, forsøger man at måle arbejdets abstraktionsgrad i flere dimensioner, for i resultatet per saldo at konstatere en - om også svag - positiv balance af tiltagende abstraktificering, selvom arbejdets abstraktionsgrad ganske vist varierer mellem enkelte områder, ofte i afhængighed af deres nærhed til EDB.

Ligesom styrken, så ligger også svagheden ved Computerstudiet ikke så meget i »empirien«, som i det teoretiske: nemlig konceptionen om det abstrakte arbejde i stofflig betydning som fremtrædelsesform for abstrakt arbejde i økonomisk (værditeoretisk) betydning. Selvom forfatterne³ med rette spørger sig selv, om den af dem foretagne »forbindelse mellem to tilsyneladende (! efter min opfattelse *virkelig*, H.N.) grundforskellige kategoriale niveauer, værdiøgningens økonomiske struktur og arbejdets stofflige struktur er tilladelig«, og om det ved »det abstrakte arbejde i økonomisk og i stofflig betydning ikke drejer sig om to væsensforskellige abstraktioner«, så ser de alligevel denne i eet-sætten for begrundet, fordi »abstraktionens genstand i begge tilfælde er den samme: det i brugsværdien anlagte kvalitativt særlige« (s. 35). Konsekvent nok udgøres tilsidst den ensartede bestemmelsesgrund bag de forskellige dimensioner til måling af arbejdets abstraktionsgrad af den rolle, som den konkrete udformning af arbejds-situationen. Forsvinden af arbejds-genstandens kvalitative naturgivne særegenhed i aktivitetskendetegn, overførsel af genstands- og processpecifikke kvalifikationer til procesuspecifikke, forsvinden af legemlige belastninger og tilvækst af nervemæssigt åndelige belastninger, udvekselighed af arbejds-krafter på grund af formalisering og standardisering af arbejdsudførelsen, kan nemlig kun i ensartet betydning gælde som karakteristikum ved abstrakt arbejde i stofflig betydning, hvis arbejdets abstrakthed bliver

3. G. Brandt, op.cit. s. 35.

defineret gennem forsvinden af arbejdsgenstandenes konkret sanselige materialitet og specificitet som bestemmelsesgrundlag for arbejdshandlingernes indhold og disses krav. Produktionens fremadskridende naturfjernhed, der som bekendt falder sammen med den tiltagende formidling af menneskenes livtag med naturen gennem teknificeringsprocesser helt uafhængig af disses samfundsmæssige formbestemthed på et givet tidspunkt, er altså i sidste ende målestokken til bestemmelse af arbejdets abstraktionsgrad.

Empirisk fører denne komception til vanskeligheder i den samlede karakterisering af et bestemt arbejde, fordi værdierne i de enkelte dimensioner for det samme arbejde kan bringe modsatte abstraktionsgrader til udtryk. Som velkendt eksempel på problematikken med bestemmelse af et arbejdes abstraktionsgrad kan man sammenligne en virksomhedsspecifikt tillært, kvalificeret akkordberegner, der omgås med abstrakte symboler, som er relativt vanskelig at erstatte, og som er udsat for betydelige nervelige-åndelige belastninger, med arbejdet hos en ufaglært, nemt erstattelig hjælpearbejder, der må udføre legemligt belastende rengøringsarbejde, som er præget af hans arbejdsgenstands særegenheder. Efter Frankfurteropfattelsen måtte akkordberegneren udføre en høj grad af abstrakt arbejde, men jeg tror, at hjælpearbejderen også i Marx' betydning udfører en høj grad af abstrakt arbejde.

Genstandsrelationens rolle i arbejdet forekommer mig næppe at kunne føre til et meningsfuldt begreb om abstrakt arbejde i stofflig betydning, der oven i købet skal gælde som fremtrædelsesform for abstrakt arbejde i økonomisk betydning. Et meningsfuldt materialistisk begreb om abstrakt arbejde ville derimod kunne udvindes fra en karakterisering af aktivitetsstrukturene i relation til den rolle, som den arbejdendes subjektivitet til enhver tid tilkommer i vedkommendes arbejdshandlinger. I sidste ende var også Marx' koncept om arbejdets reelle subsumtion under kapitalen, og de af ham anførte aktivitetskendetegn ved et arbejde, som i deres stofflige karakter kan gælde som fremtrædelsesform for abstrakt arbejde i værditeoretisk betydning, defineret gennem det i det realiserede omfang af negation af subjektivitet.

En variant af Frankfurter-ansatsen udgør R. Schmiedes artikel. Også han læser Marx på den måde, at der med arbejdets reelle subsumtion under kapitalen fuldbyrdes en i sin udviklingstendens entydig realabstraktion ved arbejdet i den betydning, at det bliver stadig mindre sanseligt konkret, erfaringsmættet selvreguleret arbejde, og at det netop i udelukkelsesprocessen af disse momenter bliver stadig mere abstrakt. Som Schmiede selv betoner er referencepunktet for abstraktionsprocessens synsmåde idealet

fra traditionel håndværksvirksomhed, på grund af den kombination af produktiv erfaring og arbejdende udførelse, der er indeholdt heri, og som man bør fastholde ved ethvert *menneskeligt* arbejde.

Jeg kritiserer ikke her det normative begreb om menneskeligt arbejde i denne argumentation, - det som burde diskuteres var først og fremmest om håndværksvirksomhed er den mest egnede model, udfra hvilken man kan klargøre sig antropologiske bestemmelser ved menneskeligt arbejde - vigtig og kritikværdigt er for mig den teori om subjektiviteten, der er indeholdt i denne anden læsemåde af den reelle subsumtion. Schmiede finder med rette, at den arbejdendes subjektivitet (altså som arbejdende) som regel i de industri- og virksomhedssociologiske undersøgelser er underbestemt, når den - som også i Computerstudiet fra Frankfurt - måles i forhold til hans disposition og autonomispillerum. For Schmiede består positivt det arbejdende subjekts subjektivitet deri, »at personen legemliggør enheden af konkret arbejde og produktiv erfaring og i denne betydning enheden af hånds- og åndsarbejdet.« Også denne formulering kan jeg acceptere, fordi med den er kun lidt afgjort på forhånd, i relation til analyser af forandringer af subjektiviteten gennem forandringer af arbejdsformer. For mig er den følgende sætning derimod problematisk: »med afhændelsen, organisationen og genstandsmæssiggørelsen af erfaring (her er ment: gennem kapitalen) bliver realiseringsmuligheden for subjektivitet i arbejdet successivt forringet, uanset hvordan det i enkelttilfælde ser ud med spillerum på arbejdspladsen«.

Denne tese er begrundet i den teori om kapitalistisk videnskab og teknik, som er funderet i værdiformsanalysen og som jeg ikke fuldt ud kan tilslutte mig. Uden nu at ville gå ind i yderligere diskussion af dette emne, henviser jeg her blot til, at de argumenter, som Habermas fremfører i sin »Theorie des Kommunikativen Handelns« imod opfattelsen af »kritikken af den instrumentelle fornuft« i Den Kritiske Teori, overbeviser mig, og at disse argumenter også på samme måde rammer opfattelsen af en kapitalistisk videnskab og teknik i den anførte betydning.

Tesen om subjektivitetstab behøver man imidlertid slet ikke at begrunde over omvejen af en påvisning af analoge strukturer mellem forstandsaktiviteternes rene former i den moderne videnskab på den ene side, og den abstrakte samfundsmæssiggørelsesform i varesamkøbet på den anden side - Marx har da også sparet sig denne omvej. For Marx følger den af hans bestemmelse af modsigelsesforholdet mellem kapital og arbejde,

bag hvilken refleksionsbestemmelser fra Hegels væsenslogik står som modsigelsesteorem⁴. Kapitalen er nemlig bestemt som et selvrelaterende overindividuel subjekt (eller selvverdiggøringens automatiske subjekt, Grundrisse), der kun kan opretholde sig på bekostning af de egentlige subjekters subjektivitet, som er dens grund og dens substans. Her vil jeg imidlertid heller ikke indlade mig på en Marx-Hegeldiskussion.

Min argumentation skal kun tydeliggøre, at den forelagte og hos Marx udviklede teori om arbejdets reelle subsumtion under kapitalen som en proces af fremadskridende abstraktivering opkaster problemer med henblik på dens empiriske konkretisering (realabstraktion), som hænger sammen med dens problematiske forudsætninger.

Marx opererer, yderst kort formuleret, med en subjektivitetsmodel for kapital-arbejde forholdet i følge hvilken abstrakt arbejde per se er subjekt-løst. Empirisk kan derfor det arbejde, der i dagligdags forståelse gælder som subjekt-løst (ren formel aktivitet), gælde som belæg for abstrakt arbejde som realabstraktion.

Computerstudiet fra Frankfurt har udviklet adskillige dimensioner (arbejdets samfundsmæssiggørelsesgrad, arbejdets abstraktionsgrad, faldende betydning af levende arbejde) til bestemmelse af omfanget af den reelle subsumtion, som alle er diskussionsværdige.

Min kritik mod Schmiede's opfattelse (som sætter abstrakthed og subjektivitet i relation til hinanden - hvad jeg finder rigtig) retter sig imod, at han ikke udvikler nogen teori om arbejdets subjektivitet, hvor ud fra der kan findes en målestok til at måle arbejdets abstraktionsgrad. I sidste ende er nemlig hans tre nøglekategorier: kapitalistisk teknik, abstrakt arbejde, subjektivitet, gensidig defineret ud fra hinanden (i det mindste er abstrakt arbejde og subjektivitet det i betydningen af deres gensidige udelukkelse).

En central opgave består efter min opfattelse i at udvikle en forståelse af sammenhængen mellem arbejde og subjektivitet, som i det mindste kan bruges som måledimension for udsagn om de abstraktionsprocesser, som arbejdet udsættes for i kapitalistiske rationaliseringsprocesser. Frankfurterteorien om den reelle subsumtion (altså den stærke tese) er mig stadig for entydig med dens udsagn om det tiltagende abstraktionsgrad og i denne entydighed er den forkert.

4. Se hertil Lange 1978, Theunissen 1974.

Til afslutning endnu to bemærkninger:

1. Med udviklingen af en opfattelse af sammenhængen mellem arbejde og subjektivitet foresvæver der mig to ting:

a) En teori om menneskelig subjektivitet kan ikke meningsfuldt udvikles (heller ikke hos Marx) alene over arbejdsbegrebet⁵. Subjektivitet dannes i intersubjektivitetens struktur, altså i interaktionsstrukturer. På denne fundamentale kendsgerning - der ikke er til at overse - har Habermas insisteret med sin af marxister heftigt kritiserede skelnen mellem arbejde og interaktion h.h.v. instrumentel og kommunikativ handlen.

Industrisociologer kommer vel ikke længere udenom - alene på grund af de påtrængende problemer, der er stillet med arbejdsløsheden på den ene side og alternative former for arbejde (dualøkonomi), samt med nye former for arbejde som følge af produktionsprocessens fremadskridende automatisering på den anden side - at bestemme arbejdet mere nøjagtigt i dets forskellige former i dets betydning for udfoldelsen af menneskelig subjektivitet.

b) En mulig vej til at undersøge betydningen af forskellige arbejdsformer, ser jeg i fænomenologiske fremgangsmåder i analysen af arbejdet, som ingen i BRD, så vidt jeg ved, har anvendt siden Popitz/-Bahrds analyser i »Technik und Industriearbeit«. Fænomenologiske fremgangsmåder er efter min opfattelse også uundværlige for udviklingen af en analysestrategi udfra arbejderperspektivet, altså for Göttingen-tilgangen.

2. Alle de tre industrisociologiske ansatser, der er nævnt her, kommer i deres undersøgelser (München'erne allerede medbetning af deres analytik) på eet centralt punkt til det samme resultat, nemlig at fokus for de løbende rationaliseringsstrategier i alle dimensionerne (teknik, organisation, arbejdskraftindsats) ligger i, at forhøje produktionsprocessernes fleksibilitetspotentialer, for at bringe markedøkonomiens tiltagende tilfældigheder i samklang med produktionsøkonomiens krav. For mig er det svært empirisk at forestille sig, hvorledes sikringen af fleksibilitet i produktionen på lang sigt skal være forenelig med fremadskridende abstraktificering af arbejdet i Frankfurter-tilgangens betydning.

5. Se hertil f.eks. kritikken af Marx' arbejdsontologi med dens fatale revolutionsteoretiske konsekvenser hos Breuer 1977.

KURASJES Bogimport

<i>Jean-Francois Lyotard</i> Essays zu einer affirmativen Ästhetik	kr. 44,00
<i>Paul Veyne</i> Der Eisberg der Geschichte Foucault revolutioniert die Historie	kr. 26,50
<i>Gilles Deleuze</i> Kleine Schriften	kr. 39,50
<i>Jean-Francois Lyotard</i> Apathie in der Theorie	kr. 35,50
<i>Nietzsche</i> ein Lesebuch von Gilles Deleuze	kr. 35,50
<i>P.Klossowski, G.Bataille, M.Blanchot, G.Deleuze, M.Foucault o.a.</i> Sprachen des Körpers	kr. 35,50
<i>Luce Irigaray</i> Das Geschlecht das nicht eins ist	kr. 53,00
<i>Jean Baudrillard</i> Agonie des Realen	kr. 35,50
<i>Jean Baudrillard</i> KOOL KILLER oder Der Astand der Zeichen	kr. 39,50
<i>Michel Foucault</i> Dispositive der Macht Über Sexualitet, Wissen und Wahrheit	kr. 53,00
<i>Jean-Francois Lyotard</i> Intensitäten	kr. 44,00
<i>Jean-Francois Lyotard</i> Das Patchwork der Minderheiten Für eine herrenlose Politik	kr. 35,50
<i>Gilles Deleuze/Michel Foucault</i> Der Faden ist gerissen	kr. 39,50
<i>Gilles Deleuze/Félix Guattari</i> Rhizom	kr. 26,50
<i>Mikrophysik der Macht</i> <i>Michel Foucault</i> Über Strafjustiz, Psychiatrie und Medizin	kr. 39,50
<i>Gilles Deleuze/Félix Guattari/Giovanni Jervis o.a.</i> Antipsychiatrie und Wunschökonomie	kr. 57,00

**Bestil bøgerne direkte hos
KURASJE, Krystalgade 16,1172 København K.
Særrabat for abonnenter.**